

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Досліджується ідеологічний аспект формування національної безпеки держави. Визначено механізми становлення та розвитку національної ідеї. З позицій теорії соціальної термодинаміки проаналізовано особливості національної ідентичності.

Ключові слова: національна безпека, національна ідея, національна самосвідомість, національна ідентичність, психофрактал.

Становлення українського суспільства відбувається із значними труднощами, причиною яких є відсутність прийнятної ідеологічної підґрунтя, здатного об'єднати націю навколо питання розбудови держави. Національна ідея – це системна складова нації, яка забезпечує її відтворення, розвиток на матеріальному та духовному рівнях та формує майбутнє. Її невизначеність та розмитість призводить до надмірних витрат ресурсів, позбавляє буття етносу сенсу. Зміст національної ідеї має відображати ментальність народності, бути сприйнятий нею. Саме тут постає питання формування національної самосвідомості та національної ідентичності. Спільна ідеологічна позиція народу України забезпечить його єдність, а відтак породить позитивні конструктивні процеси в соціумі.

Спроби дослідження проблем формування національної ідеї робились науковцями у багатьох напрямках. О. Донченко для опису відтворення ментального потенціалу вводить поняття соціального психофракталу; В. Княжанський, І. Пасько, Я. Пасько відстежують історико-культурні та соціально-психологічні особливості становлення національної ідеї; А. Налчаджян розгортає питання становлення національної самосвідомості та ідентичності; Б. Попов, А. Фурман вивчають філософські аспекти розвитку національної культури. З позицій термодинаміки дану проблематику досліджують С. Переслегін, О. Переслегіна, С. Боровиков; А. Фурман досліджує теоретико-методологічні аспекти проектування ментально зорієнтованого соціально-культурно-психологічного простору національної школи.

Мета статті – дослідити особливості становлення та розгортання національної ідеї в соціумі; визначити тенденції розвитку національної самосвідомості; проаналізувати напрямки формування національної самоідентичності.

Національна безпека – це стан країни, при якому відсутні реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним цінностям, інтересам та способу життя, або дія цих загроз усунута. Тому науковці впродовж останнього десятиріччя у своїй більшості відійшли від вузького трактування цього явища як безпеки держави, якій підпорядковані безпека особи і суспільства. Здійснюється посту повий перегляд парадигми національної безпеки (безпека особи все більше сприймається як основоположний компонент національної безпеки), що викликало необхідність наукового опрацювання проблем співвідношення безпеки особи та суспільної безпеки, безпеки особи та державної безпеки, суспільної та державної безпеки. У такому разі забезпечуються необхідні умови для практичного відстоювання життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави.

За умов дотримання означених парадигмальних позицій питання національної безпеки набуває соціально-психологічного контексту, головне завдання якого утвердити особистісну позицію кожного громадянина держави та водночас забезпечити єдність народу як організованої нації, здатної зберігати, творити та відтворювати культуру (в даному контексті розглядається широке трактування культури як програми життя соціуму та особи).

Головна проблема сучасного державотворення – забезпечення єдності українського народу. Розв'язати її можна лише при наявності ідеологічного підґрунтя – національної ідеї, довкола якої люди могли б і хотіли б згуртуватися, щоб втілити її в життя. Об'єднати націю – означає здолати існуюче розшарування суспільства, інтегрувати

інтереси соціальних груп в єдиному ідеологічному напрямку.

Національна ідея – це творець, захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самосвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату [1]. Національна ідея відображається у двох рівнях: онтологічному та гносеологічному. Перший обумовлює життєбуття народу та відображає суто етнічну спрямованість: зберегти чисельність народу чи розмножитися, знайти свою територію (життєвий простір), забезпечити добробут, спокійне життя для свого народу без катаклізмів, потрясінь і кровопускань. Другий позначає те, що об'єднує людей на переломних, критичних етапах історії, пробуджує героїзм, готовність до подвигу, жертвності в ім'я важливої і навіть великої (у народному розумінні) мети.

В кожний історичний період національна ідея набувала власних специфічних рис, знаходячи своє вираження у творах українських мислителів, у шедеврах митців. Вона є тим чинником, що захищає українство від денационалізації, визначає характер і перспективи розвитку української нації. Відповідно до цього національна ідея – це духовна концепція національної свідомості, розуміння народом сенсу свого існування, свого призначення. Вона об'єднує народ, пробуджує в ньому героїзм, готовність до подвигу, гартує і надихає на сподвижництво; вона є провідником його на всіх етапах історії. Це – концентрований вираз стратегічної мети, головних пріоритетів нації на майбутнє. Національна ідея визріває у глибинних пластах суспільної свідомості, народного духу. Вона завжди є об'єднуючою вже тому, що відповідає колективному прагненню національної спільноти.

У наші дні національна ідея існує як складне явище. Її втілення – це мета розвитку нації, яка поділяється на напрямки та етапи. Вона зароджується об'єктивно в масах, а формулюється, висловлюється та пропагується на кожному з етапів політичною елітою. Без такої ідеї рух держави стає багатоцільовим – незрозуміло, куди і для чого вона рухається. Існує велика ймовірність зайнятися другорядними питаннями і проігнорувати основні. Як наслідок – розпилюються ресурси, витрачаються зайві зусилля та час, а результати менші від можливих.

Саме від розуміння того, що ми вкладаємо в поняття української національної ідеї, і залежить подальше майбутнє та розвиток української держави. Найважливішими з напрямків її реалізації є формування національної самосвідомості на всіх рівнях; проблема єдності; проблема наявності та ефективного функціонування національно свідомих лідерів.

Формування національної самосвідомості є одним з механізмів втілення національної ідеї. Хвороба відчуття національної неповноцінності у політичному сенсі особливо небезпечна тим, що поступово значна частина загалу і політичного проводу нації звикає не тільки до свого становища, але й до думки про те, що без чужої допомоги і проводу не здатна ні жити, ні боротися.

Таким чином, національна ідея – це щось достатньо стійке, таке, що віками, тисячоліттями зберігалось в архетипі (підсвідомості) народу, його глибокій пам'яті, мрії, і раптом у певні (критичні) моменти вихлюпується назовні – переходить у свідомість, логіку народних вчинків і робить народ одержимим, готовим на будь-які жертви. Народ може втратити державність, територію, навіть мову і культуру, але він здатний до відтворення через існування національної ідеї (мрії) [2]. Вона формується історично, зберігається у колективній підсвідомій структурі. Вивільнення такої психічної енергії здійснюється еволюційно, коли з'являється загроза існуванню народу. Про це неодноразово зазначали у своїх творах поети та письменники (Т. Шевченко, І. Франко, О. Забужко). Прикладом цього є й „помаранчева революція”.

Проте існує другий шлях прояву колективного архетипу – це його плекання освітніми, культурними, політичними, економічними соціальними інституціями, які функціонують відповідно до особливостей національної душі, національного характеру, національної культури. Так починає діяти соціетальний психофрактал (за О. Донченко, це частинка універсальної психічної матриці, яка діє й відтворюється завдяки „психосоціальної ідентичності” та водночас визначає якість фізичної, інформаційно-енергетичної реальності) [3].

Джерелом соціальних рухів, а отже і зміною соціальної температури є виявлення ідентичності. Це яскраво підтвердив Стенфордський експеримент Ф. Зімбардо: група із 24 студентів була поділена на „тюремників-наглядачів” та „засуджених”. Гра, розрахована на 20 днів, була припинена на 6-й день через надмірне соціальне нагрівання (ріст морального і фізичного насилля, знущання, побої) [4].

Ідентичність в соціумі пробуджує рух специфічної енергії, наявність та сила якої визначається температурними показниками суспільства [5]. Саме вони ідентифікують наявність позитивної реалізації спадкового потенціалу частини психофракталу. Позитивне відтворення архетипу у сприятливих умовах соціуму забезпечує гармонійний та позитивний розвиток соціосистеми (нації).

Позитивне відтворення архетипу визначається як норма, при цьому у суспільстві відстежується впорядкована діяльність у всіх соціальних інститутах (в масштабах сім'ї, цеху, політичної партії і т. ін.), проте такі умови важко створити в масштабах суспільства загалом. Наявність протиріч забезпечує цивілізаційний розвиток, прогрес. Натомість інертність та повна впорядкованість призводить до інволюції та загибелі соціосистеми. Для більшості сучасних суспільств характерні „нормальні умови”, для яких „соціальне нагрівання”, яке викликається зовнішнім впливом або внутрішніми процесами, супроводжується негативно забарвленими наслідками.

„Нормальні умови” забезпечує позитивне відтворення архетипу нації (етносу). Так, на рівні підсвідомості закладені стереотипи поведінки, сприймання, світогляду та ін., які перевірені на доцільність та раціональність соціальною групою, а в зовнішньому оточенні створені відповідні інституції, які відповідають архетипній ментальності. Визначають два види порушень процесу відтворення соціетального психофракталу, які призводять до негативних наслідків функціонування нації. Перший спостерігається за умов наявності потенційного внутрішнього архетипу та невідповідних умов соціального оточення для його повноцінного зреалізування. Тобто ідентичність відбувається із значними вадами, що призводить до багаточисленних внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів різного масштабу. В такому випадку спостерігається ефект соціального нагріву, який вимірюється ростом побутового, економічного і політичного насилля. При цьому збільшується кількість самогубств, прогресує руйнування інституту шлюбу, знижується народжуваність. Соціальний нагрів утруднює управління суспільством, сприяє росту захворюваності, поглиблює демократичну кризу, посилює людські страждання. Це все негативно відображається на ефективності праці (пияцтво, безвідповідальність). Другий відзначається повноцінною впорядкованістю соціальних інституцій, які функціонують за критерієм раціональності, де емоції загалом не враховуються, а учасники соціосистеми цілком позбавлені архетипів (вони позбавлені історичної пам'яті). Це суспільство, в якому відстежується повна відсутність хаотичних процесів; воно переохолоджене. В таких умовах групи нижчого суспільного рангу (сім'я, цех, клан і т. ін.) нестійкі і легко руйнуються зовнішнім впливом. Це соціум апатійних, байдужих осіб. Спроби створення таких об'єднань є предметом соціальних утопій та антиутопій. В таких системах дуже легко здійснювати управлінську діяльність, так як індивіди позбавлені ідентичності, а отже і емоцій.

Повноцінне становлення та відтворення національної ідеї має здійснюватись в „нормальних” умовах в три етапи. Перший відповідає за формування культури, творення „культурного тіла” [6, 7, 8]. Тільки культура може вгамувати архетипи підсвідомого і відтворити адекватну їм цивілізацію. Саме тому українська ідея є ідеєю випереджаючого розвитку української культури.

Другий – утримує формування національної самосвідомості. Даний компонент є найважливішою особливістю психологічної структури етносів і їх учасників [9]. Завдяки цьому відбувається розрізнення членів соціальної групи за ознакою „свої” та „чужі”. Досліджуючи проблему самосвідомості, У. Джеймс визначав ряд аспектів „я” людини, які у сукупності формують „я-концепцію” [9]. Серед її складових особливе місце займає „етнічне” або „расове я”. Це уявлення людини про свою расову чи етнічну приналежність. Вона утворюється внаслідок самоідентифікації особи з певною етнічною групою та містить в собі наступні складові: уявлення про те, що індивід є одним із представників цього етносу серед багатьох; уявлення про фізичні та психічні риси, які є характерними для даного етносу; використання єдиної національної мови, визнання історії, походження, звичок, цінностей, символів; наявність відчуття спільності і позитивної психічної ідентифікації з етнічною групою [9]. Форми взаємодії „я-образів” визначають рівень і способи адаптації особистості, тим самим попереджаючи виникнення

багатьох внутрішньоособових конфліктів щодо самовизначення. Водночас діють механізми запобігання прояву маргінальності.

Третій етап передбачає організаційне планування, яке на практиці впроваджується через реалізацію соціальних проектів. Соціальне проектування – вид діяльності, який має відношення до розвитку соціальної сфери, організації ефективної роботи в подоланні різноманітних соціальних проблем сучасного суспільства. Ефективність та потенціал такого виду діяльності виявили себе в практиці багатьох країн. Сьогодні без застосування проектних технологій важко уявити державну соціальну політику. Також утверджується в соціальній практиці проектне мислення (або мислення проектами).

Застосування проектних технологій відстежується ще в далекі історичні часи. Будь-яке із семи чудес світу можна розглядати як реалізацію соціального проекту. Все ж мислення проектами, свідоме і повсякденне застосування проектного підходу в техніці, бізнесі, соціальній сфері – явище останньої третини ХХ століття. У 20-ті роки ХХ ст. ідея проекту втілюється в педагогіці через використання методу проектів, який розроблений Уільямом Хедрі Кілпатріком, на основі ідей американського філософа, педагога і психолога Джона Дьюї. У ті ж роки набуває певних якісних ознак і соціальне проектування. На макросоціальному рівні в колишньому СРСР здійснюється соціально-економічне проектування, яке запроваджується як перші радянські п'ятирічні плани розвитку народного господарства.

На мікросоціальному рівні впроваджуються проекти А.С. Ма-каренка у роботі з безпритульними дітьми та малолітніми злочинцями. З 30-х років ХХ ст. ідеї соціального проектування придушені та довгий час були позбавлені можливості існування через відсутність ринкових основ функціонування здорового соціуму. За кордоном проекти активно діяли у всіх сферах суспільства, захоплюючи культурну і соціальну галузі, а в 90-х роках вони утвердились як основи менеджменту.

Сьогодні соціальна сфера, культурне життя суспільства слабко регулюються правом, до того ж через відсутність доцільних соціально-економічних механізмів мало керуються державою та недержавними організаціями. Тому доречним є використання соціального проектування.

Соціальне проектування – це конструювання індивідом, групою або організацією дій, спрямованих на досягнення соціально значимої цілі, які локалізовані за місцем, часом та ресурсами. Зміст соціального проектування – конструювання бажаних станів майбутнього. На відміну від фантазєрів, мрійників творець соціального проекту ставить перед собою реальні цілі і має у своєму розпорядженні необхідні для їх здійснення ресурси.

Соціальне конструювання реальності (поняття, яке розробили відомі соціологи Пітер Бергер, Томас Лукман) є своєрідним додумуванням, видумуванням, переструктуруванням оточуючої нас дійсності. Чим ширший наш соціальний досвід, тим ширші наші уявлення про реальність, тим більше наше обґрунтування соціального оточення, яке ми придумуємо. Механізм соціального конструювання реальності є основою соціального проектування.

Соціальний проект – інструмент соціальних змін, основою якого є природна людська властивість конструювати реальність. Таке конструювання здійснюється в межах культури, певної системи суспільних відносин, норм та цінностей співтовариства людей.

У країнах Заходу вже давно й ефективно використовують метод стратегічного планування розвитку громад. Одним із ключових елементів цього процесу є визначення стратегічного бачення та місії громади (образ майбутнього, уявлення про місце громади в суспільстві та вищий сенс, мета її існування в майбутньому). Доречним в цьому випадку є використання проектування як одного із способів ефективної організації наявного соціального потенціалу та стратегічного спрямування розвитку в майбутньому.

Теоретичну основу проектів становлять сучасні розробки в багатьох сферах знання (психологія, соціологія, історія, кібернетика, філософія та ін.). Використання прогресивних ідей, моделей робить мінімальним ризик при системному вдосконаленні організаційних схем суспільних структур [10]. У проектах часовий простір стає не лише параметром конструювання та творення майбутнього, а водночас критерієм результативності запровадження соціальних змін. Так як часовий вектор забезпечує:

- а) чіткість – визначає завдання кожного етапу запровадження реформ;
- б) послідовність – встановлює почерговість виконання кожного завдання;
- в) точність – незавершеність одного етапу не дає змоги розпочати наступний;
- г) визначеність – обумовлює потребу зміни на даний момент часу.

Проекти мають такі переваги:

- це водночас засоби пізнання та засоби конструювання;
- вони є антиутопією та виключають варіанти невизначесті;
- чітко регламентують стратегічні, тактичні та технічні напрямки соціальних змін [11].

Соціальні проекти повинні ґрунтуватись на засадах національної ідеї. Саме за таких умов стає можливою гармонізація архетипних уявлень масової свідомості з реаліями буття та стратегічними напрямками розвитку соціосистеми. Основу такого проекту складає суб'єктно-орієнтувальний (тезаурусний) підхід.

Тезаурус – повний систематизований склад інформації (знань) і установок в певній галузі життєдіяльності, який дозволяє в ній орієнтуватись, це ієрархічна система, мета якої – орієнтація в дов-кіллі. У різних людей різні тезауруси, так як це система суб'єктивних уявлень про світ, при цьому інформація структурується за принципом від загального до часткового, від свого до чужого. В тезаурусі знання існують за законами ціннісно-нормативної системи „свій – чужий”.

„Свій–чужий” або „своє–чуже” – відношення, яке виконує функцію соціальної орієнтації. Воно спочатку має соціальний характер: „свій” – той, хто належить мені, „своє” – те, що належить мені, але в той же час і в такій же мірі „свій” – із того оточення, до якого належу я, „своє” – із тих речей, властивостей або відносин, від яких залежу я (залежать моя безпека, задоволення, щастя і т.ін.). В логічному плані антонім „свого” – „не свій”, а в ціннісному плані – „чужий”.

„Чужий”, „чуже” – знаки, які не тільки знаходяться за межами „свого”, але і протиставляються „своєму”. Саме в парадигмі „своє–чуже” сприймають дійсність людина, група, співтовариство. Пара „своє–чуже” утворює стрижень тезауруса і надає йому соціальної значущості. На цьому будуються „картини світу”, які поступово, у міру соціалізації і отримання соціальної ідентичності людей формуються в їх свідомості.

Реалізація відношення „своє – чуже” забезпечує повноцінну ідентифікацію людини або соціальної групи. Невизначеності у зазначеному ціннісно-смісловому аспекті спричиняють ряд труднощів щодо організації функціонування соціосистеми. Національна ідея має стати основою тезаурусу подальшого планування соціального розвитку. Правильно обрана стратегічна лінія розвитку, яка відповідає ментальності групи людей, формує „своє” ціннісно-сміслову середовище та є запорукою того, що ідентифікація відбудеться успішно, у соціосистемі з'явиться єдність, безпека та стабільність.

Національна ідея перетворює народність в націю. Цей процес триває століттями, а результатом його є перемога національної ідеї, коли в системі цінностей кожної особистості нація складає абсолют. Тобто вона визнається та поділяється всіма громадянами держави, а відтак у суспільстві існує єдність, яка становить основу цілісності держави та її національної безпеки.

Становлення національної ідеї відбувається в три етапи. Перший пов'язаний із розвитком культури українського суспільства, із творенням оновленого „культурного тіла”, яке б поєднувало в собі естетичні та етичні компоненти та сприяло програмуванню позитивного розвитку кожного учасника українського суспільства. На другому – акцентується увага на трансформації внутрішніх глибинних структур національної свідомості, плекання глибинних етнічних архетипів, які б забезпечили гармонійний, органічний розвиток соціальної системи. На третьому – задіюється організаційний потенціал суспільства через засоби соціального проектування. Лише у поєднанні визначені етапи мають раціональність та доцільність при формуванні та реалізації національної ідеї.

Питання національної ідеї є актуальним для українського суспільства. Певні історичні події негативно відобразились на розвитку нації, порушилися архетипні зв'язки, процеси національної ідентифікації. Пошук спільних національних цінностей, ідеалів потребує залучення дослідників із різних галузей наукового знання (історії, психології, соціології, етнографії, педагогіки, культурології, економіки та ін.). Лише за таких умов можна вирішити проблеми єдності, взаєморозуміння, знаходження спільних шляхів подальшого розвитку різних регіонів України.

1. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). – Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.

2. Княжанський В.С. Є національна ідея. // День. – 2006. – № 201.

3. Донченко Е.А. Фрактальная психология. – К.: Знання, 2005. – 323 с.

4. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 1999. – 688 с.

5. Переслегин С., Переслегина Е., Боровиков С. Социальная термодинамика и проблема идентичностей // stables.nm.ru/materials/black/Per_IdentFull.htm.
6. Попов Б. Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричного підходу) // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 37–54.
7. Попов Б. Ментальність українського народу в контексті вічності // Освіта. – 1997. – 3–10 вересня. – С. 6–8.
8. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
9. Налчаджян А.А. Этнопсихология. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.
10. Бригадир М. Різновиди наукового проектування // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 27–29.
11. Бригадир М. Соціально-психологічні проекти реалізації освітніх інновацій // Вітакультурний млин. – 2006. – Модуль 3. – С. 21–24.

М.Б. Бригадир. Особенности формирования и воспроизведения национальной идеи.

Аннотация. Исследуется идеологический аспект проблемы формирования национальной безопасности государства. Определены механизмы становления и развития национальной идеи. С позиций теории социальной динамики проанализированы особенности национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная безопасность, национальная идея, национальное самосознание, национальная идентичность, психофрактал.

M. Brigadir. The peculiarities of forming and reproducing the national idea.

Annotation. The ideological aspect of the problem of forming the state national security is investigated. The mechanisms of forming and developing the national idea are defined. The national identity peculiarities are analysed from the point of view of the social dynamics theory.

Key words: national security, national identity, national idea, national consciousness.